

Univerzita Karlova
Filozofická fakulta
Ústav českého jazyka a teorie komunikace

Český jazyk

Autoreferát (teze) disertační práce

Mgr. Irena Fuková

**Adjektiva tvořená od infinitivního/minulého slovesného kmene příponou
-*c(i)* v češtině staré a v češtině doby střední**

Adjectives formed from the infinitive/past verb stem by the suffix *-c(i)* in Old
Czech and Middle Czech

Vedoucí práce: doc. Mgr. Robert Adam, Ph.D.

2023

Úvod

Předkládaná práce se věnuje analýze adjektiv tvořených od infinitivního/minulého slovesného kmene příponou *-c(i)* v češtině staré a v češtině doby střední. V současné češtině uvedená adjektiva slouží k vyjadřování účelového významu (MČ 1, s. 336). Poměrně podrobnou charakteristiku tohoto slovotvorného typu podávají synchronní mluvnické (např. MČ 1, s. 336–337; Štícha et al., 2018, s. 840–845), v rovině synchronní je mu věnována trvalá pozornost (nejnověji Veselý – Veselý, 2019). Naproti tomu v historické lingvistice byl tomuto formálnímu typu a v souvislosti s ním také problematice účelových adjektiv dosud věnován pouze malý zájem. Pro staročeské období jej stručně charakterizoval Michálek (1963), jeho vznik a vývoj ve staročeském a středněčeském období velmi stručně popisuje *Historická mluvnická češtiny* (Lamprecht – Šlosar – Bauer, 1986, s. 309, 311), některé nové poznatky přináší Kalinová (2019). Některá tvrzení o tomto formálním typu ve starší češtině jsou navíc problematická nebo rozporná: Období jeho vzniku není v literatuře určeno jednotně. Ani konstatování o jeho významové vyhraněnosti se neshodují. Je navíc popisován částečně na základě formálně nejednoznačných dokladů, které mohou zároveň představovat participiální adjektiva.

Fakt, že některá adjektiva odvozená příponou *-c(i)* formálně splývají s participiálními adjektivy a dále také graficky splývají s adjektivy se zakončením *-č(i)*, je nejdůležitějším problémem při popisu staročeského stavu tohoto adjektivního typu (Fuková, 2019). Potřeba částečné rekonstrukce tohoto adjektivního typu pro staročeské období ale nebyla dosud formulována ani systematicky řešena. Jednotlivá adjektiva formálně a významově interpretují staročeské slovníky, tj. Gebauerův *Slovník staročeský* (GbSlov), *Staročeský slovník* (StčS), *Elektronický slovník staré češtiny* (ESSČ), *Malý staročeský slovník* (MSS), proto je východiskem pro popis stč. subsystému adjektiv s formantem *-c(i)* v analytické části této práce lexikografické zpracování adjektiv uvedených typů. Pro středněčeské období moderní lexikografické zpracování slovní zásoby ale dosud chybí.

Cílem práce je komplexní charakteristika slovotvorného systému adjektiv s formantem *-c(i)* včetně popisu jeho vývoje jednak ve staročeském, jednak ve středněčeském období, dále postižení významů jeho jednotek a zastoupení jednotlivých slovotvorných kategorií, řešení otázky míry jeho významového vyhranění oproti ostatním deverbálním adjektivům, zvláště oproti participiálním adjektivům, a stanovení období jeho vzniku. Protože adjektiva odvozená od inf./min. kmene příponou *-c(i)* je možné výhradně na základě formy především ve

staročeských pramenech identifikovat pouze částečně, je cílem také rekonstruovat předpokládaný systém adjektiv odvozených příponou *-c(i)* ve sledovaném období. V neposlední řadě je cílem prověřit lexikografické zpracování sledovaných staročeských adjektiv, případně navrhnout zpřesnění nebo úpravu některých hesel.

Práce je rozdělena na část teoretickou a materiálovou. Teoretická část práce (2) shrnuje dosavadní stav poznání této problematiky, formuluje otázky a podněty k dalšímu poznání, stanovuje dílčí cíle této práce a postupy k jejich dosažení. Analytická část práce (3) je rozdělena na oddíl věnující se materiálu staročeského období (3.1–3.4) a oddíl popisující materiál středněčeského období (3.5–3.6). Nejdůležitější zjištění jsou shrnuta v závěru práce (4).

Teoretická část (2)

Základním teoretickým východiskem (2.1) jsou především práce z české historické lexikologie a lexikografie (zvl. Němec, 1968; 1980a; 1995; StčS 1968, s. 16–49): Stanovují základní princip poznání historického jazykového materiálu plynoucí z časového odstupu jeho vzniku a jeho omezeného dochování, a to nezbytnost rekonstrukce nedoložené části slovní zásoby při nemožnosti opory o současné jazykové povědomí, a tedy nutnost důsledného ověřování této rekonstrukce komplexní analýzou vnitrosystémových vztahů (např. Němec, 2009c, s. 127; 1995, s. 183–193, Němec, 1980b).

V odd. 2.2 jsou určeny základní segmenty české historické slovní zásoby, které budou v práci vedle adjektiv tvořených od inf./min. slovesného kmene příponou *-c(i)* sledovány: adjektiva obsahující sufix *nt-*ového participia, desubstantivní adjektiva s formantem *-í* tvořená od činitelských jmen s *k-*ovou příponou, případně deverbální adjektiva tvořená sufixem *-č(i)* a deverbální adjektiva s účelovým významem.

V odd. 2.3 jsou shrnuty dosavadní teoretické poznatky jak o formálním typu deverbálních adjektiv s příponou *-c(i)*, tak o účelových adjektivech, a to v češtině starší (2.3.1), ale též současné (2.3.2). Zvláštní pozornost je věnována informacím o adjektivech s příponou *-c(i)* coby součásti terminologického subsystému slovní zásoby (2.3.3). Odd. 2.3.4 se soustředí na poznatky o desubstantivních adjektivech s účelovým významem. Odd. 2.3.5 se věnuje poznatkům o staropolských adjektivech s účelovým významem (Kleszczowa, 2003), neboť ve staré češtině lze předpokládat částečně obdobnou situaci. V odd. 2.3.6 jsou vymezeny hlavní problémy dosavadního popisu stč. adjektiv odvozených od inf./min. kmene příponou *-c(i)*, na základě nich jsou stanoveny dílčí cíle této práce a postupy k jejich dosažení.

Tvrzení o významové nevyhraněnosti adjektiv s formantem *-c(i)* ve stč. období a konstatování o existenci dalších stč. adjektiv s účelovým významem (např. Michálek, 1968; Fried, 1994, s. 46; 2015, s. 88–89, s. 98; Kalinová, 2019, s. 158) jsou usouvztažněna s širší problematikou významové nevyhraněnosti stč. adjektiv (např. Havránek, 1929; Rusínová, 1966, s. 141) a stč. slovtvorných prostředků, souvisící s existencí polylexie, která je v dalším vývoji odstraňována zánikem synonym (Němec, 1980a, s. 137; Nejedlý, 2016, s. 31) a významovou specializací slovtvorných typů (Němec, 1980a, s. 137; srov. Nejedlý, 2016, s. 74; 2.4). Systémové popisy deverbálních adjektiv ve starší češtině (Rusínová – Šlosar, 1967, s. 42–43; Lamprecht – Šlosar – Bauer, 1986, s. 307–312; Kalinová, 2019; 2.5) a v současné češtině (MČ 1, s. 336–327) jsou východiskem pro volbu třídění slovtvorných kategorií užitého v této práci (2.6). Dále jsou na základě literatury (zvl. Marvan – Michálek – Němec, 1963, s. 107; MČ 1, s. 321–322; Fried, 2015) definovány v práci užívané termíny participiální adjektivum, paradigmatické a neparadigmatické participiální adjektivum (2.7). Zkoumaná adjektiva jsou v této práci tříděna podle vzoru motivujícího slovesa a řazena podle inf. kmene, zvolené třídění sloves je proto specifikováno v odd. 2.8 (srov. Gebauer, 1958, s. 320–396).

Materiálová část (3)

Zdrojem jazykového materiálu stč. období jsou jednak stč. slovníky (ESSČ, StčS, MSS, GbSlov), jednak lístková kartotéka StčS (ExcStčS) a GbSlov (ExcGbSlov), uložené v oddělení vývoje jazyka ÚJČ AV ČR, a *Staročeská textová banka* (StčTB). Jazykový materiál střdč. období byl získán převážně z *Lexikální databáze humanistické a barokní češtiny* (LDHBC). Postup, jakým byla zkoumaná adjektiva vybrána a tříděna, je popsán v odd. 3.1 a 3.5.

Z faktu částečné formální nejednoznačnosti sledovaného typu adjektiv plyne základní postup analýzy materiálu: Nejprve jsou charakterizována adjektiva tvořená příponou *-c(i)* v případech, kdy jsou jednoznačně odlišitelná od participiálních adjektiv, a pak je podle zjištěných údajů určeno, která z možných, ale formálně nejednoznačných slov jsou součástí sledovaného adjektivního typu. Tento postup vyžaduje primární třídění sledovaných adjektiv podle třídy a vzoru motivujícího slovesa.

Výhradně na základě formy je možné jednoznačně odlišit od adjektiv participiálních všechna **adjektiva odvozená příponou *-c(i)* od inf./min. kmene sloves 5. a 6. inf. třídy**. Cílem analýzy omezené na deriváty od sloves těchto dvou tříd je především stanovení slovtvorných kategorií sledovaného formálního typu včetně zjištění jejich poměrného zastoupení a dále

prověření dosavadních tvrzení o době jeho vzniku; v případě účelových adjektiv je pak věnována pozornost typu nositele vlastnosti (3.2.1).

Bylo zjištěno, že **adjektiva s příponou -c(i) odvozená od inf./min. kmene sloves 5. inf. třídy** jsou jako celek ve stč. období poměrně hojná (46 adjektiv), mimořádné postavení však mezi nimi zaujímají deriváty od sloves vzoru *dělati* (37 adjektiv), a to nejen početně, ale i škálou významů a rozmanitostí nositele vlastnosti adjektiv účelových. Jako celek jsou významově poměrně vyhraněná, slouží převážně k vyjadřování účelového významu (78 % adjektiv). Několik derivátů se řadí k adjektivům slovesným kategorie transpoziční (15 %), řídká nebo ojedinělá jsou pak adjektiva vlastnostní, možnostní a široce vztahová. Centrem kategorie účelových adjektiv jsou již ve stč. období ta, která se pojí s pojmenováním hmotného předmětu, druhou nejčetnější skupinou účelových adjektiv podle nositele vlastnosti jsou jména pojící se se jménem *list*.

Účelová adjektiva s nositelem vlastnosti ‚konkrétním k vykonávání činnosti‘ tvořená příponou -c(i) existovala už na počátku 15. stol., účelová adjektiva s kolokací *list* jsou doložena již v období 10.–40. let 15. stol. Od poloviny 15. stol. můžeme pozorovat poměrně výrazné vyhranění adjektiv odvozovaných příponou -c(i) od sloves 5. inf. třídy pro vyjadřování významu ‚určený k nějaké činnosti‘ s kolokací ‚hmotný předmět, zvl. nástroj‘ a zároveň jejich uplatnění v rámci řemeslnické terminologie. Ještě dříve, už během 1. pol. 15. stol., však můžeme sledovat jejich uplatnění v rámci právní a administrativní terminologie, a to převážně s kolokací *list*. Platí tedy tvrzení E. Michálka, že adjektiva sledovaného typu existují již ve stč. období (Michálek, 1963, s. 128), a neplatí tvrzení Šlosarovo, že „deverbální adjektiva vyjadřující účel“ se objevují „teprve na sklonku 15. století“, tedy v samém závěru stč. období (Lamprecht – Šlosar – Bauer, 1986, 309).

Tvoření **adjektiv od inf./min. kmene sloves vzoru *kupovati*** bylo ve stč. období spíše výjimečné (zjištěna 4 adjektiva). Jeho počátky můžeme spolehlivě prokázat pro období 2. pol. 15. stol. Řídké doklady však svědčí o tom, že zkoumaná slovotvorná forma byla již vyhraněna pro vyjadřování účelového významu. Neplatí tedy tvrzení, že účelová adjektiva se sufixem -c(i) odvozená od sloves 6. inf. třídy nejsou doložena ještě ani pro dobu střední (Lamprecht – Šlosar – Bauer, 1986, s. 310), na existenci stč. a střdč. dokladů v rozporu s uvedeným tvrzením však upozornila již Kalinová (2019, s. 139–140, s. 159–160).

Součástí uvedené analýzy je **vymezení průniku zkoumaného adjektivního typu s adjektivy zakončenými na -č(i)**, neboť tento průnik může uvedená zjištění problematizovat (3.2.1.3): Zahrnuje některá vztahová desubstantivní adjektiva s významem ‚užívaný někým,

určený pro někoho‘ a deverbální adjektiva s významem ‚užívaný n. určený k nějaké činnosti‘ a některá vztahová desubstantivní adjektiva s významem ‚(o listu) vydaný, potvrzený někým‘ a deverbální adjektiva ‚(o listu) potvrzující, prokazující něco‘ (10 adjektiv).

Na základě analýzy formálně sporných adjektiv je vysloven předpoklad, že k mísení adjektiv uvedených typů ve staročeském období skutečně docházelo, neboť jejich významy jsou velmi blízké, obojí adjektiva lze chápat jako účelová a zároveň též šířeji jako vztahová (jak deverbální, tak desubstantivní), a jejich kolokabilita je totožná. Zatímco však produktivita adjektiv odvozovaných od jmen osob konverzí již dosáhla svého vrcholu, adjektiva odvozovaná od inf./min. kmene sloves příponou *-c(i)* byla naopak jevem nastupujícím a progresivním. Vyjadřování účelového významu, jehož podstata je vztahová (‚určený někým pro někoho na něco, užívaný (obvykle) někým na něco, k něčemu‘), různými desubstantivy mohlo být tedy staršího původu než jeho vyjadřování deverbativy (srov. situaci ve staré polštině, v. 2.3.5).

Následuje **proporční srovnání adjektiv s formantem *-c(i)* s adjektivy participiálními**, paradigmatickými (3.2.2) i neparadigmatickými (3.2.3) tak, aby mohla být stanovena míra jejich vzájemné synonymie nebo významového vyhranění (3.2.4).

Bylo zjištěno 160 **paradigmatických participiálních adjektiv odvozených od sloves 5. inf. třídy**, přičemž většina adjektiv byla odvozena od sloves vzoru *dělati*, převážně náleží k adjektivům slovesným (87 %). Adjektiva kategorie mutační jsou zastoupena zřídka a byla zjištěna výhradně v rámci typu *dělající*. V jejím rámci převažují adjektiva vlastnostní (13 %) a účelová (10 %), velmi zřídka pak byla zaznamenána adjektiva možnostní (4 %) a široce vztahová (4 %). V rámci účelových adjektiv jsou nejčetnější adjektiva s nositelem vlastnosti ‚lék‘, jejich doklady jsou datovány do 2. pol. 15. stol. Druhou nejčetnější skupinou jsou pak adjektiva pojící se se substantivem *list*, byla zjištěna v období od 20. let 15. stol. (3.2.2.1).

Dále bylo zjištěno 197 **paradigmatických adjektiv odvozených z participií sloves vzoru *kupovati***, převážně patří k adjektivům slovesným (84 %), v rámci kategorie mutační se nejčastěji řadí k adjektivům účelovým (18 %): Prokazují, že pro vyjadřování účelového významu nesloužila výhradně adjektiva tvořená příponou *-c(i)*, ale též participiální adjektiva, a to už na přelomu 14. a 15. stol. a v prvních desetiletích 15. stol. a ještě i v 2. pol. 15. stol. Adjektiva vlastnostní (5 %), možnostní (2 %) a široce vztahová (4 %) jsou zastoupena zřídka. Adjektiva nesoucí účelový význam mají nejčastěji kolokaci ‚lék‘ (3.2.2.2).

Celkem bylo zaznamenáno 20 **neparadigmatických adjektiv odvozených od sloves 5. a 6. inf. třídy**. Patří převážně k adjektivům slovesným (75 %), v rámci kategorie mutační byla zjištěna pouze 4 adjektiva vlastnostní (20 %) a jediné adjektivum účelové.

Neparadigmatická participiální adjektiva obecně vykazují stejné vlastnosti jako participiální adjektiva paradigmatická. Pokud k jejich významovému vyhranění oproti participiálním adjektivům paradigmatickým dochází, děje se tak v rámci adjektiv vlastnostních (srov. Fried, 2015, s. 108–109; 3.2.3).

Bylo tak potvrzeno, že účelová adjektiva existovala už ve stč. období a že se vyskytují jak mezi adjektivy odvozenými příponou *-c(i)*, tak mezi adjektivy participiálními (Michálek, 1963; Fried, 1994, s. 46; Fried, 2015, s. 88–93, s. 98, s. 154). Participiálních adjektiv s účelovým významem bylo v celkovém součtu zjištěno víc než účelových adjektiv s příponou *-c(i)*. Zatímco však adjektiva odvozená příponou *-c(i)* od inf./min. kmene sloves 5. a 6. inf. třídy zpravidla vyjadřují účelový význam (75 % až 100 %), v rámci paradigmatických participiálních adjektiv byl zjištěn pouze v 10 % až 18 % případů, v rámci adjektiv neparadigmatických pak pouze ojediněle (5 %). Tato srovnání svědčí o tom, že oba sledované formální typy adjektiv byly ve stč. období vzájemně poměrně výrazně významově vyhraněné, přestože ve vyjadřování účelového významu byly částečně synonymní.

Sledování nositele vlastnosti adjektiv s účelovým významem dále umožnilo postihnout dílčí shody a rozdíly ve vyjadřování účelového významu v rámci obou formálních typů: Zatímco účelová adjektiva s příponou *-c(i)* se převážně pojila s pojmenováním hmotného předmětu, zvl. mechanického nástroje činnosti, u účelových adjektiv participiálních se s touto kolokací setkáváme řidčeji. Naopak zatímco účelová participiální adjektiva se často pojila s pojmenováním léku, u účelových adjektiv s příponou *-c(i)* odvozených od inf./min. kmene sloves nebyla tato kolokace vůbec zaznamenána (3.2.4).

Zjištěné informace jsou pak východiskem pro stanovení **kritérií pro vydělení adjektiv odvozených od inf./min. kmene sloves ostatních tříd**, neboť tyto deriváty zpravidla formálně splývají s participiálními adjektivy (3.2.5): V případě, že adjektivum může být z formálního hlediska hodnoceno jak jako derivát s příponou *-c(i)*, tak jako participiální adjektivum (paradigmatické nebo neparadigmatické), rozhoduje o jeho přiřazení k formálnímu typu jeho význam a kolokace. Např. u adjektiv s účelovým významem a zároveň kolokací ‚hmotný předmět, zvl. mechanický nástroj‘ je v případě nejednoznačné formy pravděpodobný předpoklad derivace od inf./min. kmene, formu participiálního adjektiva však nelze vyloučit. V případě formálně nejednoznačných adjektiv s účelovým významem a zároveň kolokací *list* je předpoklad formy derivátu od inf./min. kmene i formy participiálního adjektiva rovnocenný. U adjektiv s účelovým významem a zároveň kolokací ‚lék‘ je v nejednoznačných případech pravděpodobný výhradní předpoklad formy participiálního adjektiva atd. Podle těchto kritérií

pak byla z formálně nejednoznačných adjektiv vydělena **adjektiva odvozená formantem -c(i) od inf./min. kmene sloves 1.–4. inf. třídy** (3.2.6), u řady z nich je však nezbytné zároveň předpokládat formu participiálního adjektiva.

Souhrnný přehled o formálním typu deverbativ s příponou -c(i) je podán v oddíle 3.2.7. Celkem bylo zjištěno 82 **stč. adjektiv odvozených od inf./min. kmene sloves příponou -c(i)**, v některých případech však pouze předpokládaných. Odvozovala se od sloves všech tříd kromě třídy 2., v rámci 3. inf. třídy však pouze od sloves vzoru *sázěti* (analogicky k derivátům odvozovaným od sloves vzoru *dělati*), nejčastěji se tvořila od sloves 5. inf. třídy. Při odvozování od sloves 1., 3. a 4. inf. třídy splývala s adjektivy participiálními, zvláště v důsledku probíhající monoftongizace *ie > í*.

Gebauer vysvětlil vznik formantu -c(i) v souvislosti s nepravidelným tvořením *nt-*ových participií složené deklinace (Gebauer, 1958, s. 89–90; pod. Lamprecht – Šlosar – Bauer, 1986, s. 309). V této práci bylo uvedené zjištění zpřesněno tak, že možnost pro osamostatnění a využití formantu -c(i) vytvořila derivace participiálních adjektiv od sloves s nulovým kmenotvorným sufixem v inf./min. kmene, zvláště těch neparadigmatických.

Jako celek byla adjektiva s formantem -c(i) významově vyhraněná, neboť sloužila především k vyjadřování účelového významu. Okrajově pak vyjadřovala významy adjektiv mutačních, a to vlastnostních, možnostních i široce vztahových, ale také významy adjektiv slovesných (srov. Michálek, 1963, s.127–128). Do této analýzy byly zahrnuty pouze deriváty vzniklé výhradně sufixací nebo konverzí.

Samostatný oddíl (3.3) je věnován **derivátům odvozeným nebo spoluodvozeným prefixem ne-**. Určuje hranici mezi deverbativy vzniklými smíšeným způsobem a deadjektivy vzniklými prefixací, a zabývá se tak zároveň tématem další derivace od sledovaných adjektiv. Kompozita nebyla v této práci analyzována.

Adjektiva s příponou -c(i) se nestávají východiskem pro další derivaci adjektiv. Byly zjištěny pouze dva možné deadjektivní deriváty (*netbací, nezklamací*), jako pravděpodobnější se však jeví jejich přímé odvození od slovesa. Uvedená adjektiva s prefixem *ne-* a sufixem -c(i) jsou svými významy adjektiv slovesných a charakterizačních, které jsou příznačné pro participiální adjektiva, okrajovým, nesystémovým jevem a vznikla zřejmě mechanickým napodobením formálně podobných adjektiv participiálních.

K dalšímu odvozování naopak nezřídka slouží **participiální adjektiva**, připojením prefixu, nejčastěji *ne-*, běžně vznikají deadjektiva. Odvozeniny s prefixem *ne-* vyjadřují zpravidla významy adjektiv dějových, řidčeji též charakterizačních, ojediněle účelového

(s nositelem vlastnosti ‚lék‘). Jako deverbální prefixálně-konverzní deriváty naopak zpravidla vznikají participiální adjektiva s prefixem *ne-* nesoucí význam pasivní nemožnosti. Jako poměrně výrazná skupina tvoří konkurenční slovotvorný typ k možnostním typům (prefixálně-)sufixálním.

Další oddíl (3.4) se zaměřuje na **ostatní deverbální adjektiva, která ve staročeském období nesla účelový význam**, a konkurovala tak adjektivům odvozeným příponou *-c(i)*. Bylo zjištěno, že adjektiva s příponou *-c(i)* byla ve stč. období společně s adjektivy z *nt*-ového participia a s adjektivy se sufixy *-n(y)* a *-n(i)* centrálními prostředky pro tvoření deverbálních adjektiv s účelovým významem. Řidčeji účelový význam vyjadřovala deverbativa se sufixy *-v(y)*, *-tedln(y)*, *-dln(y)*, velmi zřídka pak adjektiva odvozená z participia *n*-ového, vzácně z *l*-ového a *t*-ového. Účelová adjektiva s příponami *-c(i)*, *-n(y)* a *-n(i)* i *-dln(y)* se přitom nejčastěji pojila s pojmenováním hmotného nástroje k vykonávání činnosti. Účelová adjektiva s příponou *-v(y)* a adjektiva z *nt*-ových participií se naproti tomu pojila převážně s pojmenováním léčiva a sloužila terminologii lékařské.

Kategorie deverbálních účelových adjektiv pravděpodobně vznikla nejdříve u adjektiv se sufixy *-n(y)* a *-n(i)*, a to na základě účelových adjektiv desubstantivních (vzniknuvších významovou specializací z adjektiv vztahových). Přípona *-c(i)* pak jako jediný systémový prostředek od počátku sloužila převážně k derivaci deverbálních adjektiv účelových a v této funkci při spojitelnosti ‚hmotný prostředek‘ postupně nabyla ve staročeském období výsadního postavení.

Část zabývající se analýzou materiálu **středněčeského období** (3.6) se soustředí pouze na **adjektiva se sufixem *-c(i)* vzniklá výhradně sufixací** a je uspořádána analogicky. Na základě srovnání s materiálem stč. období jsou vysloveny závěry o vývoji produktivity a slovotvorných kategorií tohoto formálního typu.

Adjektiva s příponou *-c(i)* se ve střdč. období odvozují od sloves všech vzorů **5. inf. třídy** (110 adjektiv). Oproti skupině adjektiv zjištěných ve stč. období je jejich celkový počet více než dvojnásobný, nejpočetnější zůstávají adjektiva odvozená od sloves vzoru *dělati* (80). Střdč. adjektiva s příponou *-c(i)* odvozená od inf./min. kmene sloves 5. inf. třídy jsou významově velmi vyhraněná, slouží zpravidla k vyjadřování účelového významu (95 % adjektiv), podíl účelových adjektiv se tak oproti předchozímu období ještě zvýšil, účelová adjektiva se přitom převážně pojí s pojmenováním hmotného prostředku k vykonávání činnosti. Skupina adjektiv, která nevyjadřují účelový význam, má však oproti předchozímu období

odlišné složení: Převažují v ní adjektiva vlastnostní a nebyla zaznamenána slovesná adjektiva kategorie transpoziční (3.6.1.1).

Dále bylo zjištěno 19 **adjektiv odvozených od inf./min. kmene sloves typu kupovati** příponou *-c(i)*. Téměř všechna adjektiva této skupiny vyjadřují účelový význam (18 adjektiv, tj. 95 %), ojediněle bylo zjištěno adjektivum vlastnostní. Ze zjištěných údajů vyplývá, že zatímco v předchozím období bylo odvozování adjektiv od inf./min. kmene sloves vzoru *kupovati* příponou *-c(i)* teprve v počátcích, ve střed. období je již poměrně rozvinuté a produktivní. Tvrzení, že účelová adjektiva se sufixem *-c(i)* odvozená od sloves 6. inf. třídy nejsou pro dobu střední doložena (Lamprecht – Šlosar – Bauer, 1986, s. 310), tak neplatí (srov. Kalinová, 2019, s. 139–140; 3.6.1.2).

Stejně jako pro předchozí období byl vymezen průnik s **desubstantivy se zakončením *-ač(i)/-áč(i)*** (3.6.1.3). Přestože synonymie obou typů adjektiv stále existuje, v důsledku přesnějšího zápisu významově nejednoznačných slov je odlišení deverbativ s formantem *-c(i)* od adjektiv se zakončením *-č(i)* méně problematické než v předchozím období.

Participiální adjektiva odvozená od sloves 5. a 6. inf. třídy vyjadřující účelový význam (3.6.2) byla zaznamenána poměrně zřídka. Pojí se se všemi typy nositele vlastnosti zjištěnými ve střed. období, častěji však i nadále s pojmenováním léku.

Obecný **postup určení možných adjektiv odvozených od inf./min. kmene sloves 1.–4. inf. třídy** (3.6.3) proto odpovídá postupu stanovenému v odd. 3.2.5, který byl užit při rozboru střed. materiálu: Byla vydělena všechna adjektiva, která z formálního hlediska mohou představovat (též) deriváty od inf./min. kmene s příponou *-c(i)* a zároveň vyjadřují účelový význam. Při popisu účelových adjektiv pak byla taktéž věnována pozornost nositeli vlastnosti; na rozdíl od postupu zvoleného pro střed. období však nebyla žádná adjektiva s určitými typy nositele vlastnosti ze skupiny možných adjektiv odvozených od inf./min. kmene vyřazována coby adjektiva výhradně participiální. Tento postup byl zvolen v souladu se zjištěními o rozšíření kolokability účelových adjektiv odvozených od inf./min. kmene sloves 5. inf. třídy ve střed. období: Oproti střed. období bylo ojediněle zjištěno adjektivum pojící se s pojmenováním léku, velmi zřídka pak byla zaznamenána adjektiva pojící s pojmenováním tělesného ústrojí apod. a abstrakta (3.6.1.1.1). U účelových adjektiv pojících se s těmito typy nositele vlastnosti se tak vedle formy participiálního adjektiva předpokládá též forma derivátu od inf./min. kmene s příponou *-c(i)*, tato forma je však zpravidla méně pravděpodobná. Vydělení **adjektiv odvozených formantem *-c(i)* od inf./min. kmene sloves 1.–4. inf. třídy** z formálně nejednoznačných adjektiv na základě účelového významu je obsaženo v odd. 3.6.4.

Souhrnný **přehled o střdč. formálním typu deverbativ s příponou -c(i)** je podán v oddíle 3.6.5. Bylo shromážděno 189 střdč. adjektiv odvozených příponou -c(i), v některých případech však pouze předpokládaných. Potvrzují, že v době střední byla „kategorie adjektiv účelových“ „plně ... konstituována“ a že se účelová adjektiva v této době „hromadně odvozují sufixem -c(i)“ (Lamprecht – Šlosar – Bauer, 1986, s. 310).

Adjektiva s formantem -c(i) se odvozovala od sloves všech vzorů 5. inf. třídy; nejčetnější zůstávaly deriváty od sloves vzoru *dělati*. Rostoucí produktivita adjektiv s formantem -c(i) byla zjištěna také v rámci odvozování od sloves 6. inf. třídy. Produktivita adjektiv s formantem -c(i) odvozovaných od sloves 1. inf. třídy naopak slábla. Od sloves 2. inf. třídy se účelová adjektiva s formantem -c(i) pravděpodobně netvořila ani ve střdč. období, nebo se tvořila jen velmi zřídka. V rámci derivace od sloves vzorů 3. inf. třídy existoval ve střdč. období jediný produktivní typ, a to adjektiva odvozovaná od sloves vzoru *sázeti*. Od sloves 4. inf. třídy se adjektiva s formantem -c(i) naopak ve střdč. období zřejmě běžně odvozovala. Příliš malý formální rozdíl oproti participiálním adjektivům, který po provedení monoftongizace *ie > í* spočíval pouze v kvantitě samohlásky, a zároveň krácení dlouhé samohlásky formantu participiálních adjektiv však vedly k mísení obou formálních typů (srov. Kalinová, 2019, s. 33, 35, 162). Také adjektiva z *nt*-ového participia totiž i nadále vyjadřovala účelový význam, a to při široké kolokabilitě. Jejich nositelem vlastnosti býval mimo jiné ‚hmotný předmět‘ včetně ‚nástroje‘. Problémy spočívající v jednoznačném odlišení adjektiv s formantem -c(i) a participiálních adjektiv tak u adjektiv odvozovaných od sloves 1. až 4. inf. třídy částečně přetrvávají, též kvůli nedůslednému zapisování kvantity (srov. Dvořák, 1970, s. 71–73).

Skupina adjektiv, která nevyjadřují účelový význam, má pak oproti předchozímu období odlišné složení: Převažují v ní adjektiva vlastnostní, a to zpravidla pasivní, pouze zřídka aktivní, zároveň nebyla zaznamenána slovesná adjektiva kategorie transpoziční. Uvedená zjištění svědčí o vyšší míře významového vyhranění adjektiv s formantem -c(i) oproti adjektivům z *nt*-ového participia. Dále svědčí o tom, že odvozování adjektiv vlastnostních formantem -c(i) bylo v této době částečně produktivní, významová vyhraněnost formantu -c(i) pro vyjadřování účelového významu tak byla touto tendencí zároveň mírně oslabována.

Významová vyhraněnost adjektiv s formantem -c(i) však byla pravděpodobně oslabována také v důsledku rostoucí (?) produktivity účelových adjektiv odvozovaných z *nt*-ového participia, zejména při nositeli vlastnosti ‚hmotný předmět, zvl. nástroj‘, který byl doménou účelových adjektiv s formantem -c(i): K přitváření účelových adjektiv z *nt*-ového participia zřejmě docházelo zejména tam, kde formální rozdíl oproti adjektivům s formantem -

c(i) spočíval pouze v kvantitě samohlásky v zakončení. Tato domněnka by však vyžadovala důslednější rozbor.

Tvrzení, že adjektiva s formantem *-c(i)* byla (původně) odvozována od inf. kmene (Gebauer, 1958, s. 89; Lamprecht – Šlosar – Bauer, 1986, s. 309), bylo v práci potvrzeno (3.2.6.1.7). Také bylo dosvědčeno, že adjektiva s formantem *-c(i)* mohla být zároveň nebo později (též) odvozována od min. kmene stejně jako v češtině současné (MČ 1, s. 336; 3.6.5). Uvedené důkazy jsou však velmi řídké, a proto ne zcela přesvědčivé.

Formální typ střdč. adjektiv odvozených z *nt*-ového participia nebyl v této práci systematicky sledován a analyzován. Zasloužil by si jistě větší pozornost, a to nejen z hlediska vyjadřování účelového významu, ale také z hlediska vztahu adjektiv paradigmatických a neparadigmatických a otázky míry jejich významové vyhraněnosti. Stejně tak nebyla zjišťována ostatní střdč. účelová adjektiva, jejich formanty, významová specifičnost a vzájemné vztahy. Některé otázky tak zůstávají otevřené.

Citovaná literatura

- DVOŘÁK, E. (1970): *Vývoj přechodníkových konstrukcí ve starší češtině*. Praha: Univerzita Karlova.
- ESSČ: *Elektronický slovník staré češtiny*. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., oddělení vývoje jazyka. Online:
<<https://vokabular.ujc.cas.cz/informace.aspx?t=ESSC&o=slovniky>>. Cit. 10. 3. 2023.
- ExcGbSlov: *Kartotéka excerpce ze staročeských a některých mladších textů vytvořená J. Gebauerem a jeho spolupracovníky*. Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., oddělení vývoje jazyka.
- ExcStčS: *Kartotéka excerpce ze staročeských textů vzniklá pro potřeby práce na Staročeském slovníku*. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., oddělení vývoje jazyka.
- FRIED, M. (1994): The Complex Present Participles in Old Czech. *Listy filologické*, 117, s. 37–53.
- FRIED, M. (2015): *Kontextové faktory ve vývoji gramatických kategorií*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.
- FUKOVÁ, I. (2019): Staročeská adjektiva typu postřihací. In: B. Bednaříková – P. Sůjová (eds.), *Dynamika přirozeného jazyka*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, s. 9–15.
- GbSlov: GEBAUER, J. (1970): *Slovník staročeský*. Praha: Academia.

- GEBAUER, J. (1958): *Historická mluvnice jazyka českého. Díl III, Tvarosloví. II., Časování.* Praha: ČSAV.
- HAVRÁNEK, B. (1929): Příspěvek k tvoření slov ve spisovných jazycích slovanských (adjektiva s významem lat. adjektiv na -bilis). *Slavia*, 7, s. 766–784.
- KALINOVÁ, Z. (2019): *Vývojová linie slovesných adjektiv.* Disertační práce. České Budějovice: Jihočeská univerzita.
- KLESZCZOWA, K. (2003): *Staropolskie derywaty przymiotnikowe i ich perspektywiczna ewolucja.* Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- LAMPRECHT, A. – ŠLOSAR, D. – BAUER, J. (1986): *Historická mluvnice češtiny.* Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- LDHBC: NEJEDLÝ, P. et al. (2012–): *Lexikální databáze humanistické a barokní češtiny.* Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Online: <<https://madla.ujc.cas.cz>>. Cit. 7. 1. 2023.
- MARVAN, J. – MICHÁLEK, E. – NĚMEC, I. (1963): Základní procesy v lexikálním vývoji českého jazyka. In: *Československé přednášky pro V. mezinárodní sjezd slavistů v Sofii.* Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, s. 105–113.
- MČ 1: PETR, J. et al. (1986): *Mluvnice češtiny. 1, Fonetika, Fonologie, Morfonologie a morfemika, Tvoření slov.* Praha: Academia.
- MICHÁLEK, E. (1963): Staročeská adjektiva typu lácí, lajúcí. *Listy filologické*, 86, s. 127–130.
- MSS: BĚLIČ, J. – KAMIŠ, A. – KUČERA, K. (1978): *Malý staročeský slovník.* Praha: SPN.
- NEJEDLÝ, P. (2016): *Periferní jednotky staročeského lexikálního systému: jednotky ustupující.* Disertační práce. Praha: FF UK.
- NĚMEC, I. (1968): *Vývojové postupy české slovní zásoby.* Praha: Academia.
- NĚMEC, I. (1980a): *Rekonstrukce lexikálního vývoje.* Praha: Academia.
- NĚMEC, I. (1980b): Jazykové ztvárnění psychického odrazu skutečnosti v lexikální význam. *Slovo a slovesnost*, 41, s. 26–31.
- NĚMEC, I. (1995): Diachronní lexikografie. In: F. Čermák – R. Blatná (eds.), *Manuál lexikografie.* Jinočany: H & H, s. 182–210.
- NĚMEC, I. (2009c): Přínos české diachronní lexikologie pro lexikologii synchronní. In: *Práce z historické jazykovědy.* Praha: Academia, s. 127–137.
- RUSÍNOVÁ, Z. (1966): K tvoření adjektiv ve staré češtině. In: *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná*, 15, A 14. Brno: Univerzita J. E. Purkyně, s. 141–145.

- RUSÍNOVÁ, Z. – ŠLOSAR, D. (1967): Průřez vývojem slootovorné soustavy adjektiv v češtině. In: *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná*, 16, A 15. Brno: Univerzita J. E. Purkyně, s. 37–63.
- StčS: *Staročeský slovník* (1968–2008). Praha: Academia.
- StčS 1968: *Staročeský slovník. Úvodní stati, soupis pramenů a zkratk* (1968). Praha: Academia, s. 55–118.
- StčTB: *Staročeská textová banka*. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., oddělení vývoje jazyka. Online: <<http://vokabular.ujc.cas.cz/banka.aspx?idz=STB>>. Cit. 20. 12. 2022.
- ŠTÍCHA, F. et al. (2018): *Velká akademická gramatika spisovné češtiny. I*. Praha: Academia.
- VESELÝ, L. – VESELÝ, V. (2019). Nekodifikujme, raději popisujme a vysvětlujme normu a úzus. Pěstujme jazykovědu, nepěstěme jazyk. *Korpus – gramatika – axiologie*, 20, s. 47–62.

Přehled publikační, akademické a pedagogické činnosti

Publikační činnost

Slovníky a online databáze

- Elektronický slovník staré češtiny*. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., 2006–. Online: <<http://vokabular.ujc.cas.cz/hledani.aspx>>; členka autorského kolektivu.
- Lexikální databáze humanistické a barokní češtiny*. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., 2012–. Online: <<http://madla.ujc.cas.cz/>>; členka autorského kolektivu.
- Vokabulář webový – webové hnízdo pramenů k poznání historické češtiny*. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., 2006–. Online: <<http://vokabular.ujc.cas.cz>>; členka autorského kolektivu.

Monografie a kapitoly v monografiích

- FUKOVÁ, I. – ŠIMEK, Š. (2021): Old Czech adjectives přěsný/přiesný and přísný. In: I. Janyšková – H. Karlíková – V. Boček (eds.), *Old Church Slavonic Heritage in Slavonic and Other Languages*. Praha: NLN, s. 205–216.
- NEJEDLÝ, P. et al. (2019): *Slootovorný vývoj deverbálních substantiv ve staré a střední češtině*. Praha: Academia; členka autorského kolektivu.

Články v odborných periodících

- FUKOVÁ, I. (2019): Činitelská jména s příponou -čí v diachronním pohledu. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, 54, s. 1–12. Online: <<https://ispan.waw.pl/journals/index.php/sfps/article/view/sfps.1772>>.
- FUKOVÁ, I. – NEJEDLÝ, P. – ŠIMEK, Š. (2019): K připravovanému Slovníku raněnovověké češtiny. *Naše řeč*, 102, s. 76–87.
- FUKOVÁ, I. (2018): Deverbativa se sufixy -tva a -tba ve vývojovém pohledu. *Nová čeština doma a ve světě*, č. 2 (2018), s. 7–13. Online: <https://ncds.ff.cuni.cz/wp-content/uploads/sites/109/2018/11/Irena_Fukova_7-13_2.pdf>.
- FUKOVÁ, I. (2017): Smiechoval a jiní -valové/-vávalové ve staré češtině. *Naše řeč*, 100, s. 186–189.

Příspěvky v konferenčních sbornících

- FUKOVÁ, I. – PYTLÍKOVÁ, M. (2021): Historical Online Dictionary as a Dynamic Process: Fourteen Years and Three Stages of the Electronic Dictionary of Old Czech. In: H. Van de Velde – F. T. Dolezal (eds.), *Broadening Perspectives in the History of Dictionaries and Word Studies*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, s. 262–275.
- FUKOVÁ, I. (2019): Staročeská adjektiva typu postřihací. In: B. Bednaříková – P. Sůjová (eds.), *Dynamika přirozeného jazyka*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, s. 9–15.
- FUKOVÁ, I. (2018): Staročeská lexikální jednotka klatva, kletva a klatba, kletba. In: B. Bednaříková – P. Sůjová (eds.), *Lidská zkušenost jako součást jazykové sémantiky (?)*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, s. 60–69.
- FUKOVÁ, I. (2010): Traktát o viděních a pokušeních zbožného mládence od Jana Bechyňky. In: *Varia 17: Zborník materiálův z 17. kolokvia mladých jazykovedcov*. Ružomberok: Katolícka univerzita, s. 95–100.
- FUKOVÁ, I. (2009): Náboženské rozpravy Jana Bechyňky. In: *Varia 16: Zborník materiálův zo 16. kolokvia mladých jazykovedcov*. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV, s. 115–121.
- FUKOVÁ, I. (2008): Spojení synonym v Betlémských kázáních Jakoubka ze Stříbra. In: *Varia 15: Zborník materiálův z 15. kolokvia mladých jazykovedcov*. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV, s. 131–134.
- FUKOVÁ, I. (2008): Staročeská slova starodávno a starodávny, jejich motivace a významy. In: *Jazyková interakce a jazykové rozhraní a strategie "cutting-edge"*. Olomouc: UP, s. 95–98.

Akademická činnost

od r. 2006 Ústav pro jazyk český AV ČR, oddělení vývoje jazyka, odborná pracovnice
(2008–2014 na rodičovské dovolené)

Projekty, granty

2015–2017: Slovo tvorný vývoj deverbativních substantiv ve staré a střední češtině, GA ČR č. 15-00987S, řešitel: PhDr. P. Nejedlý, Ph.D.; členka řešitelského týmu

2010–2014: Slovní zásoba staré češtiny a její lexikografické zpracování, GA ČR č. P406/10/1153, řešitelka: PhDr. M. Vajdlová, Ph.D.; členka řešitelského týmu

2006–2008: Výzkumné centrum vývoje staré a střední češtiny (od praslovanských kořenů po současný stav), MŠMT ČR č. LC546, řešitelka PhDr. H. Karlíková; členka řešitelského týmu

Pedagogická činnost

2022/2023 Ústav českého jazyka a teorie komunikace FF UK, výuka předmětu *Diachronní lexikografie* (společně s Mgr. Š. Šimkem, PhD.)